

بخش دوم

برنامه‌ریزی آموزشی

برنامه‌ریزی آموزشی

برنامه‌ریزی آموزشی، فرایندی است که هنگام طراحی یک فعالیت آموزشی طی می‌گردد. حتی موقعی که از کارشناسان خواسته می‌شود یک سخنرانی کوتاه ارائه دهند و یا یک سمینار یا کارگاه آموزشی برگزار کنند، بعضی از اشکال برنامه‌ریزی را انجام می‌دهند و روشن می‌کنند: چه کاری می‌خواهند انجام دهند؟ فراگیران چه چیزی را باید به دست آورند؟ و حتی زمان و مکان مورد نظر را مشخص می‌کنند. برای فعالیت‌های آموزشی در مقیاس وسیع (نظیر اجرای یک دوره آموزشی رسمی) آموزش‌دهندگان سلامت بیشتر تحقیق می‌کنند و سعی می‌کنند طرح یا نقشه‌ای را به طور سیستماتیک و با جزئیات بیشتر تهیه نمایند و در سطح گسترده‌تری برنامه‌ریزی کنند. در کل آموزش‌دهندگان سلامت، زمان زیادی را صرف تحقیق برای تصمیم‌گیری در مورد نیازهای ویژه آموزش‌گیرندگان، تدوین اهداف یادگیری، شناسایی دقیق محتوای آموزشی و انتخاب روش‌های مناسب آموزشی می‌نمایند.

مراحل فرایند آموزش

- ۱- مرحله برنامه‌ریزی: برنامه‌ریزی آموزشی، تصمیم‌گیری در مورد این که چه اهدافی را؟ چگونه به دست خواهید آورد؟ می‌باشد و باید به دقت طی شود.
- ۲- مرحله اجرا: اجرا، فرایند تبدیل برنامه آموزشی به عمل است. در این مرحله برنامه آموزشی به شکل فعال در می‌آید. شما باید آموزش را مطابق با محتوایی که شناسایی کرده و روش‌هایی که انتخاب نموده‌اید، هدایت نمایید.
- ۳- مرحله ارزشیابی: ارزشیابی به این دلیل انجام می‌گیرد که معلوم شود آیا در رسیدن به اهداف آموزشی موفق بوده‌ایم یا خیر تا در آینده، تغییر به منظور بهبود نتایج فعالیت آموزشی صورت گیرد. ارزشیابی و ارائه بازخورد باید به طور معمول

در هر دو مرحله برنامه‌ریزی آموزشی و اجرا انجام گیرد. به علاوه، باید ارزشیابی رسمی را به منظور تصمیم‌گیری در مورد میزان تأثیر آموزش انجام دهید.

تعیین نیازهای آموزشی

برنامه‌ریزی آموزشی، چارچوب و اساس آموزش را برای ما مشخص می‌سازد. برنامه آموزشی، آنچه را که قرار است آموزش داده شود و نحوه آموزش را بیان می‌کند. یک جنبه مهم برنامه‌ریزی آموزشی، تصمیم‌گیری در این مورد است که برنامه شامل چه چیز خواهد بود. فرایند تصمیم‌گیری در این مورد در قالب تعیین نیازهای آموزشی صورت می‌گیرد.

شناسایی نیازها می‌تواند برای تصمیم‌گیری یا عدم تصمیم‌گیری در مورد طراحی یک دوره آموزشی مورد استفاده قرار گیرد. شناسایی نیازها برای تعیین عناوین اختصاصی یا عناصر دوره آموزشی نیز به کار می‌رود.

نیاز آموزشی یعنی اختلاف بین آنچه که هست و آنچه که باید باشد. اختلاف ممکن است مربوط به دانش، نگرش، یا مهارت‌هایی که فراگیران نیاز دارند تا رفتاری را انجام دهند، باشد.

نیازسنجی آموزشی

نیازسنجی آموزشی به معنای کاربرد فنونی است که بتوان به کمک آنها اطلاعات مناسب را درباره نیازها گردآوری کرد و به الگوی نیازها و خواسته‌های فرد، گروه و جامعه دست یافت. به عبارت دیگر نیازسنجی آموزشی عبارت است از سنجش یا تعیین این که چه چیز؟ به چه اندازه؟ مورد نیاز است. نیازهای یادگیری عبارت است از مجموع توانایی‌ها، ارزش‌ها، مهارت‌ها و شایستگی‌هایی که باید در فراگیران برای رفع نیازها و حل مشکلات فردی و اجتماعی پرورش یابد.

نیاز یادگیری در علوم سلامتی عبارت است از مهارت‌ها و توانایی‌هایی که فراگیران باید بیاموزند تا قادر شوند مسایل مرتبط با سلامتی را در سطح فرد، گروه و جامعه شناسایی، تحلیل و حل نمایند. در مورد بیماران و نیازمندان خدمات سلامتی نیازهای یادگیری عبارت است از اطلاعات، دانش، نگرش‌ها و مهارت‌هایی که باید برای مراقبت بهداشتی از خود کسب کنند.

ارزیابی نیازهای یادگیری

نیاز به یادگیری، زیر بنای هر نظام آموزشی است. مشابه اکثر حیطه‌های یادگیری، از سال‌ها پیش اختلاف نظر گسترده‌ای در مورد تعریف، هدف، روایی و روش‌های ارزیابی نیازهای یادگیری وجود داشته است. ارزیابی نیازهای یادگیری می‌تواند برای کمک به برنامه‌ریزی محتوای آموزشی، تشخیص مشکلات فردی، ارزیابی یادگیری فراگیران و پیشنهاد مداخلات آموزشی صورت گیرد.

مردم به چند دلیل آنگونه که از آنها انتظار می‌رود، رفتار نمی‌کنند. یک برنامه‌ریز آموزشی باید قادر باشد مشکلاتی را که با آنها سر و کار دارد، شناسایی کند. همچنین باید مدارک و شواهدی را جمع‌آوری کند تا دلیل مشکل بهتر فهمیده شود. سه دلیل کلی برای اینکه مردم آنچه‌شان که از آنها انتظار می‌رود رفتار نمی‌کنند، وجود دارد: آنها نمی‌دانند که چگونه و چه موقع رفتار کنند، انگیزه ندارند و یا توسط سازمان یا محیط از بروز رفتار در آنها جلوگیری می‌شود.

درک مشکلات

تا زمانی که درک روشنی از عوامل مؤثر بر بروز یک مشکل مانند یک بیماری یا بالا بودن میزان سوء تغذیه در کودکان نداشته باشید، قادر به کنترل آن نخواهید بود. علل متعددی وجود دارد که باید مورد بررسی و آزمایش قرار گیرد. از جمله باید بدانیم

که چرا این مشکلات وجود دارد تا بتوانیم مناسب‌ترین قدم‌ها را در جهت حل آنها برداریم. تنها کارکنان بهداشتی نیستند که باید دلایل ایجاد و یا عدم وجود مشکلات را درک کنند، بلکه اعضای جامعه هم باید به همین نحو آنها را درک نمایند. تشکیل جلسات، بحث و گفتگو با افراد، گروه‌ها یا نمایندگان جامعه برای کمک به مردم در آشنایی و درک علل مشکلات مفید است. زمانی که مردم جامعه درباره مشکلاتشان بیشتر آگاه شوند، در انتخاب فرصت‌های مناسب برای حل آنها توانمندتر خواهند بود.

نقش رفتار

برخی از انواع رفتارها می‌توانند باعث ارتقای سطح سلامت شده و پاره‌ای از آنها منجر به بیماری می‌شوند، در حالی که تأثیر بعضی دیگر از رفتارها بر سلامت، خنثی یا لافل ناشناخته است. اولین چیزی که باید هنگام دقت در رفتار بهداشتی درک گردد، این است که چرا مردم رفتار خاصی که باعث ارتقای سلامت می‌شود را بر می‌گزینند؟ کدام منابع، اعتقادات، ارزش‌ها و یا افراد با نفوذی باعث تشویق و یا ایجاد رفتار بهداشتی می‌شوند؟ چه فعالیت‌هایی را می‌توان برای تقویت و پشتیبانی از رفتارهای بهداشتی، طرح‌ریزی نمود؟

اولویت‌بندی نیازها

هنگام برنامه‌ریزی آموزشی ممکن است که مشکلات متعددی پدید آید. ممکن است مطالب زیادی برای آموختن وجود داشته باشد اما از طرف دیگر زمان و منابع محدودی در اختیار باشد. بنابراین باید درباره اولویت‌های برنامه تصمیم گرفت. تعیین اولویت، فرایند مداومی از تصمیم‌گیری است که در کلیه مراحل برنامه‌ریزی شامل توصیف نیازها، تعیین اهداف، شناسایی مخاطبان مورد نظر، تعریف منابع

موجود و تعیین عملیات ضروری صورت می‌گیرد. اولویت‌ها چیزهای مهم یا ارزشمند زمان حال هستند. موقعیت‌های برنامه‌ریزی اغلب تعدادی از اولویت‌ها را در یک زمان معین ارایه می‌دهند، پس لازم است که تصمیم بگیریم کدام اولویت‌ها مهم‌تر هستند.

آیا آموزش سلامت پاسخی به نیاز است؟

آموزش سلامت آن بخش از مراقبت‌های بهداشتی است که اعتلای رفتار بهداشتی را مد نظر دارد. رفتار شخص ممکن است علت اصلی یک مشکل بهداشتی محسوب شود اما می‌تواند یک راه حل عمده نیز باشد. آموزش‌دهندگان سلامت در سیستم ارایه خدمات بهداشتی کشور باید به مردم کمک کنند تا تأثیر رفتارشان را بر سلامت درک کنند. آنها باید مردم را برای برخورداری از زندگی سالم تشویق نمایند تا خودشان تصمیم بگیرند. در آموزش سلامت، افراد به خاطر رفتار غیر سالمی که دارند، سرزنش و ملامت نمی‌شوند. برخی اوقات، رفتارهای غیر سالم ناشی از گناه فرد نیست. مریبان آموزش سلامت در کنار خانواده‌ها، جامعه و حتی مسئولین محلی و ملی کار می‌کنند تا از وجود منابع و حمایت‌هایی که افراد را به سوی زندگی سالم رهنمون می‌سازد، اطمینان حاصل نمایند.

تعیین اهداف آموزشی

اهداف کلی

به آن دسته از اهداف آموزشی که به صورت عبارت‌های کلی بیان می‌شوند، اهداف کلی آموزشی گفته می‌شود. این اهداف گنگ و مبهم بوده و تفسیر پذیرند و معمولاً پس از حصول چند هدف اختصاصی قابل دسترس هستند.

اهداف اختصاصی

اهداف اختصاصی از آن نظر مورد استفاده و بهره‌برداری قرار می‌گیرند که اهداف کلی به خودی خود و به دلیل مبهم و کلی بودنشان، نمی‌توانند براحتی مورد استفاده قرار گیرند. بنابراین لازم است اهداف کلی را به اجزای کوچکتر و خردتری که همان اهداف اختصاصی هستند، تقسیم نمود تا با صراحتی که در آنها مطرح است آموزش قابل اجرا شود. پس می‌توان گفت که بر خلاف اهداف کلی، اهداف اختصاصی باید صریح، روشن و واضح باشند. در ضمن، این اهداف بر خلاف اهداف کلی قابل تعبیر و تفسیرپذیر نیستند.

اهداف رفتاری

اهداف رفتاری، رفتارهای ویژه‌ای هستند که فراگیران باید از خود بروز دهند تا مشخص شود که یادگیری رخ داده است. اهداف رفتاری کامل دارای سه جزء رفتار شرایط و معیار هستند.

رفتار: منظور از رفتار، مهارت یا دانشی است که فراگیر باید کسب کند یا عمل و یا مهارتی است که قادر به انجام آن باشد. به عبارت دیگر رفتار عبارت است از عمل یا فعالیت یا توانایی که بروز آن را از فراگیر انتظار داریم.

شرایط: شرایط عبارت است از موقعیتی که رفتار مورد نظر در آن بروز می‌کند. به عبارت دیگر شرایط مشخص می‌کند که رفتار در چه موقعیتی انجام خواهد شد.

معیار: معیار عبارت است از حداقل میزان قابل قبول بروز رفتار مورد نظر.

طبقه‌بندی اهداف آموزشی

برای اهداف آموزشی، طبقه‌بندی‌های مختلفی ارائه شده است که یکی از معروف‌ترین آنها طبقه‌بندی بنیامین بلوم^۱ و همکاران است. در این طبقه‌بندی، اهداف

^۱ - Benjamin S. Bloom

آموزشی در سه حیطه شناختی، عاطفی، و روانی - حرکتی قرار می‌گیرند. در حیطه شناختی اهدافی قرار می‌گیرند که محتوای آنها به طور عمده جنبه نظری داشته و یادگیری آنها مستلزم فعالیت‌های صرف ذهنی و عقلانی است. حیطه عاطفی مربوط به اهدافی می‌شود که محتوای مربوط به آنها جنبه ایجاد و یا تغییر نگرش، طرز فکر و به طور کلی ارزش‌ها را دارد. محتوای مربوط به حیطه روانی - حرکتی اختصاص به آموزش مهارت‌ها دارد. ذکر این نکته ضروری است که سه حیطه یاد شده مستقل از یکدیگر نبوده و با یکدیگر مرزهای مشترک دارند.

تحلیل آموزشی

تحلیل آموزشی فرایندی است که از طریق آن، هدف کلی آموزشی به وظایف یا اعمالی که فراگیر باید انجام دهد یا معلومات و مهارت‌هایی که پس از اجرای آموزش باید کسب کند، تقسیم می‌شود. اجرای دقیق فرایند تحلیل آموزشی مستلزم تبدیل هدف کلی به اهداف اختصاصی، تبدیل هدف اختصاصی به اهداف رفتاری تعیین نوع ارتباط بین اهداف کلی و اختصاصی، تعیین رفتار ورودی، ارزشیابی تشخیصی و تعیین نخستین گام آموزشی است.

ارتباط اهداف با هم به سه صورت است: ارتباط تسلسلی یا متوالی، ارتباط موازی یا هم‌تراز و ارتباط ترکیبی. در ارتباط تسلسلی، اهداف پایین‌تر پیش‌نیاز اهداف بالاترند. در ارتباط موازی، مفاهیم آموزشی نسبت به هم تقدم ندارند. یعنی آموزش مطالب مربوط به هر هدف، پیش یا پس از اهداف دیگر امکان‌پذیر است. در ارتباط ترکیبی، هدف اجرایی نهایی را یک سلسله اهداف تسلسلی و هم‌تراز تشکیل می‌دهند.

رفتار ورودی به معنای معلومات، مهارت‌ها و توانایی‌هایی است که فراگیران باید قبل از شروع یک فعالیت آموزشی از خود نشان دهند تا بتوانند با موفقیت به اهداف

اجرای دست یابند. از طریق ارزشیابی تشخیصی می‌توان مشخص کرد که فراگیران این معلومات، توانایی‌ها و مهارت‌های لازم برای ورود به مطلب جدید را دارند یا خیر و به این ترتیب می‌توان نقطه شروع تدریس را مشخص کرد.

انتخاب و سازماندهی محتوای آموزشی و طرح درس

گرچه در تعیین هدف‌های آموزشی، بررسی و داشتن دقت ضروری است اما تلاش برای تحقق آنها ضروری‌تر است. نخستین گام برای تحقق هدف، انتخاب محتوای آموزشی مناسب و مطلوب است. محتوای آموزشی، اصول و مفاهیمی هستند که به فراگیران ارایه می‌شود تا ورود آنان را به فعالیت‌های آموزشی و رسیدن آنان را به هدف‌های اجرایی امکان‌پذیر سازند. محتوای آموزشی باید بر اساس هدف‌های آموزشی معین، تهیه و تنظیم شود.

انتخاب محتوا

یکی از مراحل اساسی فرایند برنامه‌ریزی آموزشی انتخاب محتوا است. پس از انتخاب هدف، محتوای برنامه آموزشی انتخاب و سازماندهی می‌شود. گرچه در تعیین هدف‌های آموزشی، بررسی و داشتن دقت ضروری است اما تلاش برای تحقق آنها ضروری‌تر است. نخستین گام برای تحقق هدف، انتخاب محتوای آموزشی مناسب و مطلوب است. چون اهداف به وسیله محتوا تأمین می‌شوند، توجه به انتخاب محتوا باید همیشه به عنوان یک عنصر مهم در برنامه‌ریزی آموزشی مد نظر باشد. در صورت عدم انتخاب و سازماندهی محتوای مناسب، تمامی فعالیت‌های دیگر در فرایند برنامه‌ریزی آموزشی با شکست مواجه خواهد شد.

ماهیت محتوا

در بحث ماهیت محتوا، ویژگی‌های ذاتی آن مورد بررسی قرار می‌گیرد. در انتخاب و سازمان دهی محتوا در برنامه‌های آموزش سلامت، باید به سؤالات زیر توجه نمود:

- ۱- آیا محتوای آموزشی، اهداف آموزشی مورد نظر را پوشش می‌دهد؟
- ۲- آیا محتوای آموزشی، فراگیر را آماده انجام رفتار یا مهارت جدید می‌کند؟
- ۳- آیا محتوای آموزشی با سطح سواد و قدرت یادگیری فراگیران متناسب است؟

۴- آیا محتوای آموزشی با روش ارایه آن مطابقت دارد؟

محتوا باید پاسخی برای رسیدن به اهداف آموزشی مورد نظر باشد و مریبان آموزش سلامت باید ماهیت محتوای آموزشی را بر اساس اهداف آموزشی و توانایی‌های مخاطبین تهیه نمایند.

معیارها و اصول انتخاب محتوا

۱- اهمیت: محتوای انتخاب شده باید از درجه بالای اهمیت برخوردار باشد. آنچه که انتظار داریم مخاطبین یاد بگیرند و انجام دهند، باید در محتوا لحاظ گردد. مفاهیم و اصول اساسی به منظور تحقق اهداف برنامه آموزشی باید در محتوا طرح شوند، همچنین قسمت اعظم محتوا باید شامل پیام‌هایی باشد که تأکید زیادی بر آن داریم. در واقع محتوا باید باعث رشد توانایی‌ها، مهارت‌ها و نگرش‌های فراگیران شود. در برنامه‌های آموزش سلامت نباید محتوا را صرفاً بر اساس حیطه شناختی انتخاب کرد بلکه به حیطه عاطفی نیز باید توجه شود تا علاقه‌مندی برای شرکت در برنامه‌ها و متعاقب آن تمایل به اتخاذ رفتار جدید افزایش یابد.

۲- اعتبار: انفجار اطلاعات در عصر حاضر باعث شده که محتوا خیلی سریع صحت و اعتبار خود را از دست بدهد. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های یک محتوای آموزشی

مناسب، معتبر بودن آن بر اساس منابع می‌باشد. باید مفاهیم و اصولی که از نظر علمی صحیح و معتبر هستند، انتخاب شوند و به طور مرتب، اعتبار محتوا بررسی و بازبینی شود.

۳- علاقه: معیار دیگر انتخاب محتوا، علاقه فراگیر است. باید محتوای انتخاب شده تا جایی که امکان دارد بر اساس علاقه و تمایلات مخاطبین برنامه آموزشی باشد. در انتخاب محتوای برنامه‌های آموزش سلامت بهتر است موضوعات واقعی و روزمره که مردم به نوعی با آنها درگیر هستند، انتخاب شود.

۴- سودمندی: سودمندی به کاربرد مفید محتوا مربوط می‌شود و به این معنا است که برنامه آموزشی تا چه حد بتواند دانشی را که در زندگی روزانه و آینده فراگیر کاربرد دارد، به او بیاموزد. بسیار بدیهی است که یک برنامه آموزشی باید بر اساس محتوایی باشد که دارای سودمندی و کارایی برای مخاطبین باشد و چنانچه سودی عاید آنها نشود، نه تنها بی‌ارزش است بلکه ممکن است سبب ایجاد مقاومت در فراگیری پیام‌های آموزشی بعدی شود. به عنوان مثال، طرح پیام‌های بهداشتی باید بر اساس نیاز افراد جامعه بوده و در ارتقای سطح سلامت آنها و پیشگیری از بیماری‌ها مؤثر باشد.

۵- قابلیت یادگیری: بدون توجه به این معیار، انتخاب محتوای مناسب امکان‌پذیر نیست. اگر محتوا قابل یادگیری نباشد، ممکن است فراگیر با تکرار آن را حفظ کند و بدیهی است که در چنین شرایطی پس از مدت کوتاهی آن را فراموش خواهد کرد. قابلیت یادگیری به سازمان دهی محتوا نیز مربوط است، یعنی گاهی محتوای انتخاب شده به علت عدم تناسب با ویژگی‌ها و تجربیات فراگیر مشکل است و گاهی به علت سازماندهی نامناسب محتوا، یادگیری مؤثر انجام نمی‌گیرد.

۶- انعطاف پذیری: برنامه‌ریزان آموزشی باید محتوا را با توجه به زمان تخصیص یافته، منابع قابل دسترس و بودجه اختصاص یافته انتخاب کنند. ممکن است بعضی

تصور کنند که در انتخاب محتوا اختیار کامل دارند اما در عمل با محدودیت‌هایی مواجه شوند. به عنوان مثال، مدتی که برای آموزش در نظر گرفته می‌شود ممکن است آموزش را محدود کند یا مدت زمانی که فراگیران در اختیار مربی هستند ممکن است، محدود باشد که به طور حتم در انتخاب محتوا تأثیر خواهد گذاشت.

طرح درس

طرح درس یک نقشه کلی و راهنما برای هدایت فعالیت‌های آموزشی است. به عبارت دیگر طرح درس شامل پیش‌بینی و تنظیم مجموعه فعالیت‌هایی است که مربی از پیش برای رسیدن به یک یا چند هدف آموزشی ویژه تدارک می‌بیند. طرح درس موجب می‌شود که مربی فعالیت‌های ضروری آموزشی را به ترتیب و یکی بعد از دیگری در مراحل و زمان‌های مشخص و به شیوه‌ای منطقی پیش ببرد. طرح درس به مربی می‌گوید که چه چیز؟ و چه موقع؟ انجام دهد و آن را به اشکال مختلفی می‌توان تنظیم کرد.

طرح درس شامل اجزاء یا بخش‌های زیر است:

- ۱- اهداف
- ۲- رئوس مطالب^۱
- ۳- روش‌های آموزشی
- ۴- برآورد زمان^۲
- ۵- منابع آموزشی مورد نیاز
- ۶- تکالیف فراگیر^۳

^۱ - content outline

^۲ - Time Estimation

^۳ - participant assignments

۷- روش ارزشیابی

طرح درس، یک راهنما برای مربی است به این منظور که خود را برای تدریس دوره آماده کند. اگرچه طرح درس زودتر از زمان آموزش تهیه می‌گردد اما باید انعطاف‌پذیر باشد. چنانچه مربی با مشکلات آموزشی خاصی مواجه شود یا عقاید و موضوعات جدید در حین آموزش مطرح گردد و یا اگر نیازهای فراگیران شفاف‌تر شود، طرح درس می‌تواند مطابق با آنها تنظیم گردد.

برنامه درسی پنهان

آنچه طراحان و برنامه‌ریزان آموزشی برای هدایت و راهنمایی فراگیران طراحی و برنامه‌ریزی می‌کنند، برنامه درسی رسمی است. یک برنامه درسی رسمی: هدف‌های آموزشی مدون و آشکاری دارد، محتوای معینی برای تحقق هدف‌های انتخاب و سازمان‌دهی می‌شود، اصول و روش‌های یاددهی - یادگیری آن متناسب با هدف‌ها و محتوا تعیین و پیشنهاد می‌شود و در مورد ارزشیابی آن نیز تصمیم‌گیری و هماهنگی به عمل می‌آید.

اما عوامل دیگری که جزء برنامه درسی نیست و از دید و مشاهده برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران برنامه‌های آموزشی نیز پنهان است، در فکر و عواطف و رفتار فراگیر اثر می‌گذارند و در اغلب موارد مؤثرتر از برنامه‌درسی پیش‌بینی شده عمل می‌نمایند. به این عوامل، برنامه درسی پنهان گفته می‌شود.

برنامه درسی پنهان، بعد غیرقابل پیش‌بینی یادگیری است. طراحی آموزشی بدون توجه به این بعد، غفلت از بخش مهمی از عواملی است که در یادگیری فراگیر تأثیر فراوان دارند. مربیان به طور معمول در طراحی آموزشی به عوامل آشکار مؤثر در تدریس توجه می‌کنند و از عوامل پنهان غافل می‌مانند. لازم است عوامل اساسی در شکل‌گیری برنامه پنهان، شناسایی و آشکار شوند و در طراحی و اجرا تا حدودی تحت ضابطه و کنترل درآیند. یکی از عواملی که در کم کردن فاصله بین برنامه

آموزشی رسمی و برنامه‌درسی پنهان تأثیر دارد، مشارکت فراگیران در جریان آموزش است. در صورت مشارکت در طراحی و اجرای آموزش، فراگیران فعالیت‌های یادگیری را با اهمیت تلقی خواهند کرد و با علاقه و آگاهی برای یادگیری و نیل به اهداف آموزشی، تلاش خواهند نمود. عامل دیگر، آگاهی برنامه‌ریزان و مربیان از عوامل غیرآشکاری است که در آموزش مؤثر است. برای مثال وقتی مربی دانست که نوع برخورد او در طرز تفکر و نگرش فراگیران در مورد موضوعات آموزشی مؤثر است، سعی می‌کند رفتار خود را به منظور تقویت ارزش‌ها و نگرش‌های مطلوب تنظیم نماید یا تغییر دهد.

بنابراین مربی باید عوامل مؤثر در برنامه‌درسی پنهان را شناسایی کند و با در نظر گرفتن آنها در طراحی و اجرای آموزش منطقی‌تر عمل نماید.

الگوهای تدریس

الگوی تدریس چارچوب ویژه‌ای است که عناصر مهم تدریس در درون آن قابل مطالعه است و شناخت و آگاهی از عناصر و عوامل مذکور می‌تواند به مربی در اتخاذ روش‌های مناسب تدریس کمک کند. صاحب‌نظران، الگوهای تدریس متعددی را بیان نموده‌اند که چند نمونه از آنها عبارتند از الگوی عمومی تدریس، الگوی پیش‌سازمان دهنده، الگوی حل مسأله و الگوی تدریس انفرادی.

در الگوی عمومی تدریس، فرآیند تدریس را می‌توان به پنج مرحله تقسیم کرد:

- مرحله اول: تعیین هدف‌های تدریس و هدف‌های رفتاری
- مرحله دوم: تعیین رفتار ورودی و ارزشیابی تشخیصی
- مرحله سوم: تعیین شیوه‌ها و وسایل تدریس
- مرحله چهارم: سازمان‌دهی شرایط و موقعیت آموزشی
- مرحله پنجم: سنجش و ارزشیابی عملکرد

الگوی عمومی تدریس می‌تواند در طراحی، اجرا، ارزشیابی و اصلاح مراحل تدریس، مورد استفاده مربی قرار گیرد. زیرا این الگو می‌تواند در تمام سطوح آموزشی و در تمام دروس اجرا شود. به همین دلیل، این الگو «الگوی عمومی تدریس» نامیده شده است.

«پیش سازمان دهنده» مفهوم، مطلب یا موضوعی است که در تدریس یک درس مورد استفاده قرار می‌گیرد تا به وسیله آن، قسمت‌ها و مطالب مختلفی که رشته‌ای از دانش را تشکیل می‌دهند، با نظمی خاص سازمان یابند و در ذهن فراگیران جای گیرند. در الگوی پیش سازمان دهنده: مربی نقش ارایه کننده مفاهیم پیش سازمان دهنده و مطالب درسی را دارد؛ فراگیران غیر فعال هستند و جهت ارتباط از مربی به سمت فراگیران است؛ و مربی، کتاب و کلاس درس منابع و شرایط آموزشی محسوب می‌شوند.

در الگوی حل مسأله (بر خلاف الگوی پیش سازمان دهنده) به جای مربی، فراگیر فعال و محور فعالیت است و مربی نقش راهنما را در فرایند تدریس بازی می‌کند که به جای انتقال اطلاعات و واقعیت‌های علمی، روش کسب اطلاعات را به فراگیران می‌آموزد. در این الگو همه فراگیران با یکدیگر و نیز با مربی در ارتباط هستند و مربی تنها منبع اطلاعات نیست و کتاب درسی نیز تنها وسیله آموزشی به حساب نمی‌آید. نیروهای انسانی دیگر، کتابخانه، آزمایشگاه، فیلم، موزه و محیط واقعی زندگی، همه می‌توانند منبع دریافت اطلاعات باشند.

در الگوی تدریس انفرادی، مسأله اساسی ایجاد هماهنگی بین ویژگی‌های فردی و مطالب درسی است. در این الگو، مطالب درسی، هدف‌های آموزشی، نحوه ارزشیابی، رسانه‌ها و به ویژه فعالیت‌های آموزشی با خصوصیات یادگیرنده هماهنگ می‌شوند و فراگیر به جای آموزش سنتی از روش خودآموزی استفاده می‌کند. در این الگو، روابط میان گروهی ضعیف است.

انتخاب روش‌ها و تکنیک‌های آموزشی

بعد از اینکه نیاز به آموزش مشخص گردید، اهداف آموزشی نوشته شد و محتوای آموزشی سازمان‌دهی گردید، گام بعدی توسعه و تدوین یک استراتژی یا رویکرد آموزشی برای انتقال محتوای آموزشی است. فاکتورهای متعددی در انتخاب روش‌های آموزشی مؤثر است. پنج فاکتور عمومی و کلی در این مورد به شرح زیر است:

- ۱- **اهداف آموزشی:** اهداف آموزشی مشخص می‌کنند که فراگیران چه چیزهایی را باید بفهمند، چه مهارت‌هایی را باید کسب کنند، چه کارهایی را باید انجام دهند که قبلاً قادر به انجام آنها نبودند و چه نگرش‌ها و ارزش‌هایی باید در آنها تغییر نماید. هر کدام از این اهداف نیاز به انواع مختلف روش‌های آموزشی دارد.
  - ۲- **محتوا:** بسته به موضوعی که باید پوشش داده شود، روش‌هایی را بر پایه تئوری یا بر محور عمل باید انتخاب کرد.
  - ۳- **آموزش دهندگان:** آیا آموزش‌دهندگان به اندازه کافی توانایی و مهارت استفاده از ابزارهای مختلف ارتباطی را دارند؟ میزان تجربه، استفاده از روش‌های مختلف آموزشی در گذشته و آموزش رسمی ممکن است شاخص‌هایی از لیاقت و کاردانی آموزش‌دهنده باشند.
  - ۴- **فراگیران:** هنگام انتخاب یک روش آموزشی باید به تعداد فراگیران، میزان تجربه و دیگر ویژگی‌های اختصاصی آنها توجه نمود.
- هرچه میزان تجربه فراگیران بیشتر باشد، بهتر است از روش‌های آموزشی فراگیر-محور استفاده شود و بر عکس هرچه میزان تجربه فراگیران کمتر باشد، استفاده از روش‌های معلم-محور مناسب‌تر است. بحث‌های گروهی، مطالعات موردی و ایفای نقش، مثال‌هایی از روش‌های آموزشی فراگیر-محور و سخنرانی، مثالی از روش‌های آموزشی معلم-محور است. هنگام استفاده از روش‌های آموزشی فراگیر-

محور در مقایسه با روش‌های آموزشی معلم-محور، مربی تسلط کمتری بر فراگیران دارد.

فراگیران ممکن است ویژگی‌های خاص دیگری داشته باشند که هنگام انتخاب روش‌های آموزشی باید به آنها توجه نمود. به عنوان مثال باید میزان سواد یا قدرت خواندن فراگیران، آشنایی آنها با یکدیگر و تجربیات قبلی آنها با روش‌های مختلف آموزشی را در نظر داشت. به طور کلی، بهتر است قبل از شروع آموزش تا جایی که ممکن است در مورد فراگیران آشنایی و شناخت کسب نمود. آگاهی در مورد ویژگی‌های خاص فراگیران، به مربی کمک خواهد کرد تا روش‌های مناسب آموزشی را انتخاب نماید.

۵- نیازهای عملی: نیازهای عملی شامل مواردی از قبیل مکان تعیین شده و در دسترس برای آموزش، میزان سر و صدا و نور در مکان آموزشی و انواع وسایل، ابزارها و مواد آموزشی در دسترس برای آموزش است.

انواع روش‌ها و تکنیک‌های آموزشی

استفاده از انواع مختلف روش‌ها و تکنیک‌های آموزشی نه تنها علاقه فراگیران را افزایش می‌دهد بلکه کارایی برنامه را نیز افزایش می‌دهد و فراگیران را به مشارکت فعال تشویق می‌کند. روش آموزشی، استراتژی یا تاکتیکی است که برای ارایه محتوا انتخاب می‌شود به طوری که فراگیران به اهداف آموزشی برسند. در استفاده از یک روش آموزشی خاص، آموزش دهنده تکنیک‌های متنوعی را به منظور بالا بردن کارایی فرایند یادگیری به کار می‌برد.

در اجرای برنامه‌های آموزش سلامت، طیف وسیعی از روش‌ها و فنون آموزشی مورد استفاده قرار می‌گیرد که دسته‌بندی کلی آنها به شرح زیر است:

- ۱- آموزش فردی: آموزش چهره به چهره و مشاوره فردی از جمله روش‌های آموزش فردی هستند؛
- ۲- آموزش گروهی: روش‌های عمده و متداول در آموزش گروهی عبارتند از: سخنرانی، بحث گروهی، ایفای نقش، نمایش عملی، سمینار، کنفرانس و کارگاه آموزشی؛
- ۳- آموزش سلامت به جوامع و توانمندسازی جوامع برای دستیابی به مهارت‌های لازم برای ارتقای سلامت، هدف اصلی در آموزش سلامت به جوامع است.